

Зеновій Федунків
доцент кафедри архітектури і містобудування
Інституту архітектури, будівництва та енергетики
ІФНТУНГ, м. Івано-Франківськ,
науковий співробітник ПІК Палац Потоцьких
e-mail: zen21fed@gmail.com
orcid: 0000-0003-2531-7293

РЕЗУЛЬТАТИ ОБСТЕЖЕННЯ МАРІЯМПІЛЬСЬКОГО ЗАМКОВОГО КОМПЛЕКСУ ТА НАПРАЦЮВАННЯ ПРОПОЗИЦІЙ ДЛЯ ЙОГО КОНСЕРВАЦІЇ

RESULTS OF THE INVESTIGATION OF THE MARIAMPILS CASTLE COMPLEX AND THE DEVELOPMENT OF PROPOSALS FOR ITS CONSERVATION

© Федунків З. 2024

У статті висвітлено результати наукової експедиції викладачів та студентів кафедри архітектури і містобудування Інституту архітектури, будівництва та енергетики ІФНТУНГ з дослідження замкового комплексу бастионного типу Белзецьких – Яблоновських у селі Маріямполі Івано-Франківського району. У процесі натурних обстежень здійснено локалізацію, ідентифікацію й опис залишків оборонних споруд, а також оцінку їхнього технічного стану та рівня збереженості. Проведено аналіз планувальної структури замчища, простежено просторову організацію укріплень, визначено межі земляних валів, ровів, куртин, бастионів, в'їзної та паркової брам, підземних приміщень і залишків внутрішньої забудови. Особливу увагу приділено аналізу історичних картографічних матеріалів кінця XVIII – початку XIX ст., зокрема планів Ф. фон Міга, В. Вагнера та Ф. Франка, що дали змогу уточнити реконструкцію оборонного комплексу та виявити втрати в його архітектурній структурі.

Актуальність дослідження зумовлена критичним технічним станом залишків замкового комплексу, що активно руйнуються під впливом природних і антропогенних чинників. Виявлено значні ушкодження в конструкціях в'їзної брами та прибрамних корпусів, процеси деструкції цегляно-кам'яного ескарпування бастионів і куртин, сповзання ґрунтів схилів Замкової гори, обвалення склепінь і просідання фундаментів.

На основі результатів польових досліджень, архітектурних обмірів, фотофіксації та аналізу літературних і картографічних джерел напрацьовано практичні рекомендації щодо збереження пам'ятки. Запропоновано пакет консерваційних заходів, серед яких: термінове облаштування тимчасового навільйону-накриття для захисту в'їзної та паркової брам від атмосферних впливів, укріплення цегляної кладки та склепінь підземних приміщень спеціальними розчинами, розчищення території від рослинності, проведення археологічних та інженерних обстежень для підготовки проєктної документації на реставрацію об'єкта.

Підкреслено необхідність підвищення охоронного статусу комплексу до рівня пам'ятки національного значення та його ревалоризації як важливого елементу культурної спадщини і туристичного потенціалу регіону.

Ключові слова: Маріямпільський замок, в'їзна брама, паркова брама, бастиони, вали, рови.

Постановка проблеми та актуальність дослідження

Оборонний комплекс Маріямпільського замку має статус пам'ятки місцевого значення (охоронний номер 484). Однак його рекреаційний потенціал ще повністю не з'ясований. Висока культурна цінність цього об'єкта пояснюється тим, що він є комплексною пам'яткою – історії, інженерно-фортифікаційного мистецтва і природи. Родинна резиденція кількох поколінь Яблоновських відігравала важливу роль в історії Галичини XVII – XVIII ст.: разом із міськими бастионними укріпленнями служила опорним пунктом на шляху просування турецько-татарських військ на захід, стала місцем зібрання і дислокації військових сил противників Речі Посполитої у 1711 р., прихистила за своїми мурами представників реконфедерації у 1764 р., опинилася в епіцентрі подій австрійсько-польського військового конфлікту 1809 р. В замковій каплиці деякий час перебував чудотворний образ Богородиці та зберігалися мощі св. Віктора.

Побудована на засадах французької школи фортифікації ця пам'ятка оборонної архітектури вважалася одним із кращих взірців військово-інженерного мистецтва на Кресах Речі Посполитої. Її унікальність полягала в поєднанні один в одному двох замків бастионного типу: земляного меншого і кам'яно-цегляного більшого.

Розташований в гармонійному природному середовищі Маріямпільський замок із прилягаючим до нього парком є рідкісним зразком ландшафтної архітектури, у якому свого часу вирощували реліктові види дерев, кущів і трав. На сьогоднішній день це один із найстаріших дендрологічних парків Галичини. У 2008 р. рішенням Івано-Франківської обласної ради його включено до реєстру пам'яток природи місцевого значення.

Та не зважаючи на те, що для культурного надбання краю замок відіграє важливу роль й володіє значним рекреаційним потенціалом, він перебуває у критичному стані: обвалилися склепіння прибранного корпусу, триває активна деструкція головної й паркової брам та відлучення ескарпування бастионів. Об'єкт потребує термінового вжиття оперативних консерваційно-реставраційних заходів, спрямованих на призупинення процесів його природного руйнування.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Замковий комплекс у Маріямполі в останні три десятиріччя не був обділений увагою дослідників. Питання історії замку, генеалогії його власників, локації окремих оборонних споруд і укріплень частково опрацьовані у працях істориків і краєзнавців Віри Гембарської (2000, с.2-5; Гембарська, В. та Гембарська, Д., 2000), Івана Драбчука (2001; 2010, с. 3.), Зеновія Федунківа (2001, с.479-486; 2005, с.38-41; 2008, с.17.). Пов'язані із замком важливі епізоди життя краю висвітлено у книгах та статтях: «Образ Божої Матері Маріямпільської у Броцлаві» (Urban, 1981, s.45), «Маріямпіль – місто Марії» (Боцюрко та ін., 2003; 2017), «Historia Mariampola» (Romer, 2008, s.II-III). Однак слід відзначити, що ці історико-краєзнавчі праці згадують про замковий комплекс фрагментарно, в контексті подій в населеному пункті. Будівельна історія, послідовність перебудов, добудов та реконструкцій оборонного об'єкта у цивільний палацовий комплекс розкриті у праці Романа Афтаназі. (Aftanazi, 1990, s.114). Польський дослідник А. Бетлій припускав, що новий замок був резиденцією типу «palacco in fortezza», а палац запроектував відомий польський архітектор, голландець за походженням Тильман ван Гаммерен (1632-1706). (Betlej, 2010, s.50-52). Повідомлення про археологічні розвідки на території замку публікував археолог, кандидат історичних наук Володимир Рубан. (2003). Із укладеної ним картосхеми помітно, що частина замкових укріплень сповзла по схилу гори. Особливості розпланування й фортифікаційну специфіку оборонних споруд твердині опрацював З. Федунків. (2017). Рекреаційний потенціал маловідомого для широкого загалу Маріямпільського замку намагалися розкрити у своїх працях Уляна Андрусак (2019) та Ігор Лисий (2015, с.43-50; 2016, с.146-154).

Цікавий документ про демонтаж укріплень і споруд опубліковано у збірнику документів «Селянський рух на Україні 1826-1849 рр.». (*Селянський рух на Україні 1826-1849 рр.*, 1985, с.169). У архівних колекціях зберігся введений у науковий обіг автором статті інвентарний опис замку за 1839 рік. (ЛНБ. Відділ рукописів. Ф. 141. Оп. 1. Спр. 456. с. 3-19; Федунків, 2017, додатки, с. 225).

Суттєво доповнюють історичні першоджерела про Маріямпільську твердиню історичні карти кінця XVIII ст. й перших десятиріч XIX ст. Найдавніший на даний час план

Маріямпільського замку зустрічаємо на «Карті фон Міга» (1783 р.) полковника Фрідріха фон Міга. (АМ, Europe in the XVIII century). Інформативними картографічними джерелами до вивчення твердині також є «Опорний та ситуаційний план містечка Маріямпіль в Станиславівському окрузі у Східній Галичині з розташованими там укріпленнями» оберлейтенанта В. Вагнера (1812 р.) (АРКг. Zbiory Kartograficzne. № VI-151) і «План Маріямполя» капітана Ф. Франка (1812 р.) (АРКг. Zbiory Kartograficzne. № VI-150). В цілому історичні плани демонструють, що замок, як окремий автономний вузол, входив до складу Маріямпільської фортеці, побудованої у 1691-1692 роках. На усіх трьох планах оборонні і житлові споруди, бастіони й напівбастіони великого замку промальовано червоним кольором, що означає, що вони були ескарповані каменем чи цеглою. Не ескарповані бастіони малого замку на всіх планах викреслено чорним кольором (див. Рис. № 1).

Мета статті

Оприлюднення і введення в науковий обіг результатів наукової експедиції ІАБЕ ІФНТУНГ по дослідженню замкового комплексу бастіонного типу Белзецьких – Яблоновських у с. Маріямполі і напрацювання пакету консерваційних заходів спрямованих на зупинку його природного руйнування.

Виклад основного матеріалу

У травні 2022 р. голова громадської організації «Комітет з відродження Маріямполя» д.м.н. В. Боцюрко відправив ректору ІФНТУНГ д.т.н. Євстахію Крижанівському лист з проханням про обстеження і оцінку існуючого стану споруд і укріплень Маріямпільського замку. Проведення експертизи було доручено працівникам кафедри архітектури і містобудування ІАБЕ ІФНТУНГ. Для обстеження пам'ятки та напрацювання пропозицій з 12 по 16 липня 2022 р. у Маріямпіль було направлено наукову експедицію ІФНТУНГ, до складу якої увійшли викладачі кафедри архітектури і містобудування к.і.н., доц. Федунків З. Б., к.а. доц. Поліщук Л. К. та студенти третього курсу групи АМ-19-1 (в межах проходження практики відповідно до навчального плану) Р. Івонюк, С. Каблак, А. Магмет, В. Семак, Д. Сербенюк, Х. Струк, а також студенти-дипломники З. Стець і В. Надрага. Камеральна обробка результатів тривала впродовж двох місяців. Напрацювання укладено у «Звіт про обстеження комплексу історичних фортифікаційних споруд замку Яблоновських у селі Маріямполі». (Федунків та Поліщук, 2022). Найцікавіші позиції звіту включено у пропоновану статтю.

Аналіз картографії. За аналізом картографічних джерел замок складався із двох бастіонних ліній: периметральної меншої, земляної (вважаємо її внутрішнім замком Белзецьких) і незамкнутого периметру більшої, ескарпованої каменем і цеглою (зовнішній замок Яблоновських). Меншу оборонну лінію tworили чотири бастіони і чотири куртини, більшу – два півбастіони, бастіон, дві куртини і в'їзна брама в одній із куртин. Південний і західний вали великого замку на планах відсутні, оскільки ці фронти захищали дуже стрімкі схили берега Дністра. На території замчища було побудовано палац власників містечка, господарські й складські приміщення, казарми для гарнізону, викопано криницю. В цілому за картографією замковий комплекс включав такі структурні одиниці (див. Рис. 4):

Рис. 1, 2, 3. Маріямпільський замок із прилеглим до нього парком на картах і планах фон Міга (1783 р.), В. Вагнера (1812 р.) і Ф. Франка (1812 р.)

Півбастіон замку Яблоновських (на Рис. 4 – №1). Мав один довгий північний фас, який тягнувся від стрімкого схилу заплави Дністра до короткого фланку, що примикав до куртини із в'їзною брамою.

Куртина із в'їзною брамою (№10). Розташовувалася між півбастіоном №1 і бастіоном №2. Перед отвором брами для переходу через рів був влаштований розвідний міст, пролітна ланка якого при підйомі сідала у пази на фасаді, виявлені в ході обстеження. До приміщення брами із наскрізним проїздом зліва і справа примикали великі прибрамні корпуси та менші господарські приміщення. Вони добре проглядаються на плані 1809 р. У 2-й пол. XVIII ст. брама була перебудована в палац.

Бастіон (№2). Розташований в північно-східній частині замку. За конфігурацією і кутом на шпівці у 65 градусів (за планами 1809 і 1812 рр.) нагадує типові бастіони французької школи фортифікації. По відношенню до капітелі дещо асиметричний через довший лівий фас. На карті фон Міга (1783 р.) і карті 1809 р. в тілі бастіону впритул до лівого фланку і лівого фасу примикала мурована будівля (вірогідно казарми). Тепер по цій ділянці прокладено дорогу.

Рів замку Яблоновських (№4). Широкий рів захищав північний і східний фронти замку. Ділянка рову перед півбастіоном (№3) показана тільки на карті 1783 р. Вірогідно в першому десятиріччі XIX ст. рів тут засипали, бо на планах 1809 і 1812 рр. його уже не позначено.

Куртина і паркова брама (№11). Захищала східний фронт замку. Жодне картографічне джерело не містить значка будівлі паркової брами. Однак її існування засвідчує доріжка англійського ландшафтного парку обсаджена деревами чи кущами, яка починається біля самого муру.

Півбастіон (№3). Складався із фланку і двох фасів. Одним із фасів примикав до стрімкого південного схилу берега Дністра. За розмірами поступався двом попереднім бастіонним укріпленням.

На усіх картографічних джерелах також показано конфігурацію малого (внутрішнього) замку із його спорудами та укріпленнями.

Бастіони (№5-6-7-8). На планах їх контури показані темними і штрихпунктирними лініями, що окреслюють перепади висот. За розмірами набагато менші за бастіони великого замку. Конфігурація розпливчата. Лише на плані 1812 р. бастіони (№№ 5 і 6) показані прорисом чорною лінією, яка відповідає на картографічних джерелах земляним укріпленням без ескарпування.

Рів замку Белзецьких (№9). Оточував малий замок по периметру. Був набагато вужчим за рів замку Яблоновських. Не прослідковується лише з північного боку, де очевидно був влаштований в'їзд. Рів з'єднаний зі ще однією фосою, яка на картах прослідковується на південному схилі берега Дністра. Вірогідно при значних опадах вода з рову стікала цим ровом до річки.

Палац (№12). На усіх джерелах до південно-східної куртини малого замку примикав видовжений по лінії північний схід – південний захід прямокутний у плані палац власників.

Фоссебрея (№14). Перед південним фронтом малого замку було влаштовано менший вал, що має у фортифікації назву фоссебрея. Призначався він для захисту оборонців, які вели вогонь по противнику, що намагався проникнути до замку від стрімкого схилу берега Дністра.

Криниця (№13). За планами 1809 і 1812 рр. розташовувалася майже посередині південної куртини малого замку. У літературних джерелах збереглися кілька її описів.

Експлікація

Автентичні споруди і
укріплення замково-пала-
цового комплексу

1. Півбастіон
2. Бастіон
3. Бастіон без фланку
4. Замковий рів
- 5-8. Бастіони замку
Белзєцьких
9. Рів замку Белзєцьких
10. В'їзна брама
11. Пішохідна хвіртка
до парку
12. Старий палац
13. Криниці
14. Фосебрєя

Деструктивні споруди та
об'єкти замково-палацо-
вого комплексу

15. Водонапірна башта
16. Вишка
стілнкової мережі
- 17-18. Стовпи
високовольтних ЛЕП
19. Колишня поліклініка
20. Колишня амбулаторія
21. Майданчик каплиці

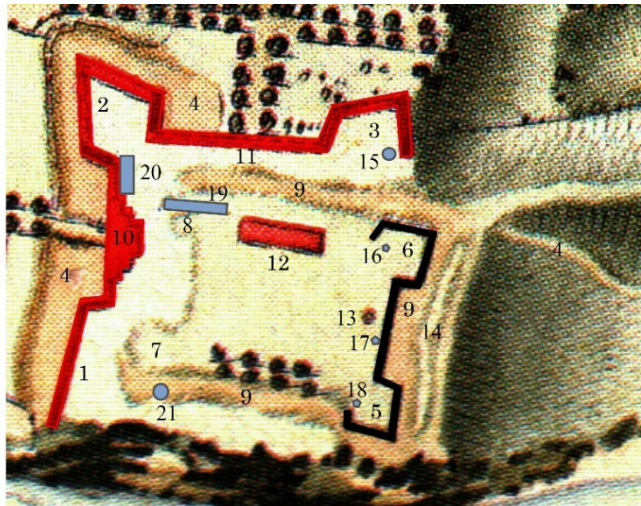

Рис. 4. Номенклатура укріплень, споруд та деструктивних об'єктів на території Маріямпільського замку. Підоснова: план Ф. Франка 1812 р. Експлікація З. Федунківа

Натурне обстеження. Під час обстеження встановлено, що замчище розміщено на високій кручі лівого берега Дністра. Загальну картину існуючого стану Маріямпільського замку на липень 2022 р. відображає картосхема, укладена на топопідоснові Інституту Івано-Франківська агропроект (М. 1: 500). (Федунків З., Поліщук Л., 2022, с. 17, Рис. 11). На замчищі розташовані сім деструктивних об'єктів, що належать різним організаціям: водонапірна башта (Рис. 4, №15), вишка стільникової мережі (№16), два стовпи високовольтних ліній електропередач (№17-18), будівля колишньої поліклініки (тепер екологічна лабораторія ІФНТУНГ) (№19), будівля колишньої амбулаторії (№20), майданчик для будівництва каплиці (№21). У 1930-1960-х рр. на замчищі функціонувала цегельня. Із 2010-х років ведеться будівництво каплиці Пресвятої Діви Марії. Завдяки спорудженню і функціонуванню перелічених вище об'єктів втрачено окремі оборонні споруди й укріплення замку, знівельовано історичний ландшафт. Окрім господарської діяльності людини, на плачевний існуючий стан замку впливають і ряд природних факторів. Підмивання берегів розливами Дністра під час паводків зумовлює зсуви Замкової гори. Висока вологість повітря прискорює обсіпання кладки мурів і ескарпів. Проникання дощових вод в конструкції мурів спричинило падіння склепіння у лівому прибрамному корпусі та руйнування облицювальних рядів мурів і ескарпів.

Від колишніх замків Белзєцьких і Яблоновських частково збереглися земляні і муровані укріплення, а саме:

- 1) головна в'їзна брама, прибрамні корпуси обабіч від неї, дві підземні камери, фрагменти ескарпованої каменем і цеглою куртини;
- 2) паркова брама із пологими підземними коридорами і камерою;
- 3) залишки земляних укріплень у вигляді валу від півбастіону №1 (див. Рис. 4);
- 4) цегляно-кам'яне ескарпування двох фасів і правого фланку бастіону №2;
- 5) цегляно-кам'яне ескарпування куртини №11 (ліва частина збереглася на висоту 1-3 м, права – фрагментарно);
- 6) земляний насип та фрагменти ескарпування бастіону №3;
- 7) рів замку Яблоновських №4 (ширина від 12 до 20 м) найкраще зберігся перед бастіонами №1 і №2, значно осунувся перед куртиною між цими бастіонами і в районі півбастіону №3.

В ході обстеження описаних вище укріплень і споруд й отриманих на місці матеріалів із краєзнавчого та шкільного музеїв з'ясовано наступне.

1. Головна в'їзна брама (№10) незважаючи на перебудови і руйнування, з надвірного фасаду зберегла оборонні особливості: розтесані під вікна чотири вікна-бійниці, масивні стіни, ґрунтовно викладені з каменю склепіння, квадратні (в розрізі) отвори у футринах від балкових заборів. У первісному вигляді брама мала помірний декор. Збереглися руст на пілястрах, кам'яне обрамлення вікон, масивні півциркульні арки в'їзних отворів зі слідами замкових каменів. Обабіч від отвору напільного фасаду видно обрамлення від вмурованих у фасад замку чотирьох

втрачених таблиць (нижніх – прямокутних видовжених і верхніх – квадратних) з написами латинською мовою про героїчну історію твердині. Товщина стін в'їзної брами складає 2,07-2,10 м, висота – близько 5-6 м. Розміри брами та прибрамних корпусів вказані на кресленнях. Бетонна балка і цегляна кладка у верхній частині добудовані під час спорудження костюлу у 1939 р. Прямокутні в плані прибрамні приміщення з парусними склепіннями примикають до наскрізного проїзду з обох боків. Відкол стінок біля фрамуг брами з надвірного боку свідчить, про побудову мурів з бутового місцевого вапняку, який ззовні облицювали цеглою. З надвірного боку на стінках брами та прибрамних корпусів залишилися сліди від колись домурованих до брами галерей. Центральний об'єм брами має парусне склепіння.

На куртині між в'їзною брамою і бастионом (№2) у 1920–30-х рр. споруджено корпус лікарні. Як фундамент тильної стіни медичного закладу використано кам'яне ескарпування куртини. У місцях руйнування цегляного ескарпування куртини, обабіч від прибрамних приміщень, помітно що вал укріплювали мергелем і битою цеглою.

Рис. 5. Деструкція облицювання головного фасаду брами та прибрамного корпусу. 2012 р.

Рис. 6. Отвір для просовування бруса-запору дверей в'їзної брами. 2022 р. Фото А. Магмет

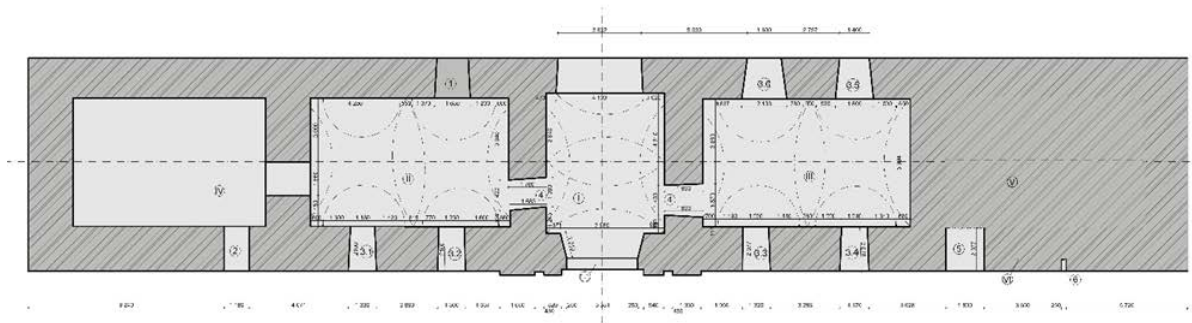

Рис. 7. План в'їзної брами на рівні +1.200. За В. Надрагою. Експлікація: I. В'їзна брама. II. Лівий прибрамний корпус. III. Правий прибрамний корпус. IV. Прибрамний корпус лівого крила (котельня). V. Вал. VI. Куртина. 1. Замуроване вікно. 1.1. Ворота. 2. Вхід до прибрамного корпусу з напільного боку. 3. Бійниці. 4. Перехід до прибрамних корпусів. 5. Пролом у куртині. 6. Отвір прямокутного січення.

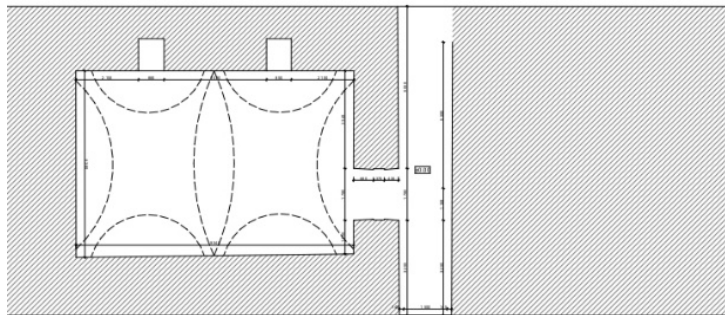

Рис. 8, 9, 10. Фотофіксація та план каземату під західним прибрамним корпусом на рівні -3.700. За А. Магмет

Півбастіон (№1) зруйнований закладеним у його тілі в 1960-70-х рр. шкільним тиром. У деяких місцях помітно фрагменти кам'яного облицювання валу. Фланк півбастіону повністю знищений прокладеною через нього дорогою до цегельні. Вал півбастіону в окремих місцях сягає висоти 2,5-3 м.

Бастіон (№2) за натурними обстеженнями мав ескарп, вимурований з крихкого вапняку й мергелю і для вбереження від осипання, обмурований цеглою. Збереглися два фаси і фланк, що примикає до куртини з парковою брамою. Північно-західний фланк зруйнований прокладеною по ньому дорогою. Перепад висоти знівелювано. Вірогідно, дорогу тут проклали після руйнування існуючої на цьому місці споруди (показана на всіх історичних планах). Наріжник шпїца бастіону викладений цеглою із семисантиметровим випуском. Особливістю наріжника між правим фасом і фланком є те, що його вимуровано за наступною схемою: 5 рядів горизонтальної кладки робились з випуском за площину стіни, один – в рівень площини стіни.

Так повторювалось кілька разів. Лицева площа ескарпування на 80 відсотків втрачена і потребує нагального консервування.

Рис. 11, 12. Деструкція шпигу і лицевого ескарпування бастиона (№2) і правого наріжника між фасом і фланком. 2022 р. Фото З. Федунківа

Куртина і паркова брама (№11) межує з ландшафтним парком із регулярними алеями. Куртина збереглася нерівномірно: краще – між бастионом і парковою брамою, гірше – між брамою і півбастионом. Від паркової брами до нашого часу дійшов фрагмент муру з півциркульним наскрізним проїздом. З напільного боку головного фасаду зберігся декор у вигляді накладних спарених пілястр обабіч від проїзду. Праворуч від в'їзду, в мурі помітні невеликі заглиблення, вірогідно, від кріплень таблиці з написом. З надвірного фасаду обабіч від в'їзного отвору видно два прямокутні входи в підземелля. Лівий і правий входи по земляному пологому схилу ведуть у спільну підземну камеру, розташовану якраз під аркою. Із підземної камери в напрямку парку веде обмурований цеглою підземний хід. Вхід ходу засипано землею, відстежується тільки його арка (див. Рис. 15-17).

Дата побудови паркової брами Маріямпільського замку невідома. Не збереглося жодного зображення чи креслення її первісного вигляду. Однак її існування у 1783 р. засвідчує алея англійського ландшафтного парку на карті фон Міга, обсаджена деревами, яка веде до східної куртини (див. Рис. 1). Припускаємо, що побудована брама під час ескарпування замку цеглою у 1730-х роках. Як відомо, більшість замків бастионного типу мали тільки одну браму. Наявність другої брами послаблювала обороноздатність фортифікаційного об'єкта.

Рис. 13-14. Паркова брама з напільного і надвірного боків. 2022 р. Фото В. Семак

Рів малого замку Белзецьких (№9) на рельєфі знакують пониження рельєфу на замчищі біля куртини (№11) й на південному схилі замкової гори.

Земляні насипи бастионів (№5-8) та контури куртин збереглися фрагментарно. На місці бастионів помітні невисокі конусоподібні земляні пагорби.

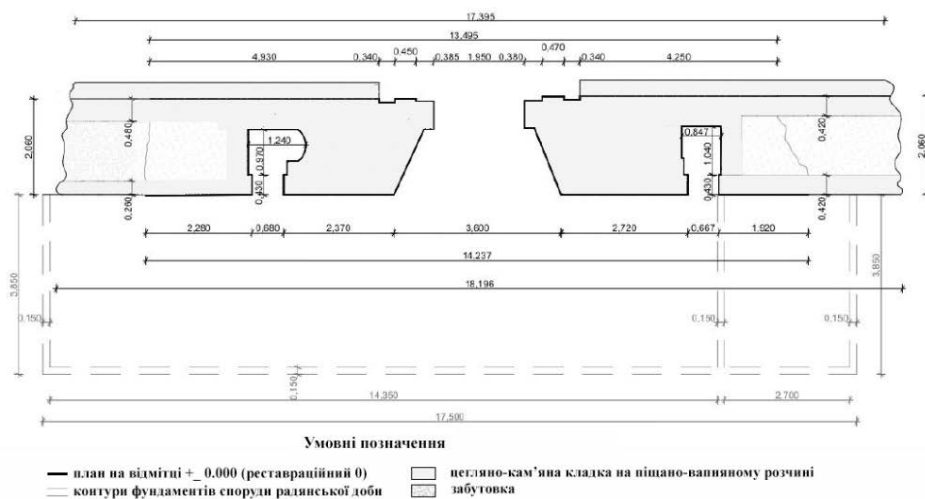

Рис. 15. План паркової брами. За В. Семак і З. Федунківим

Рис. 16. Деструкція лівої торцевої стінки паркової брами

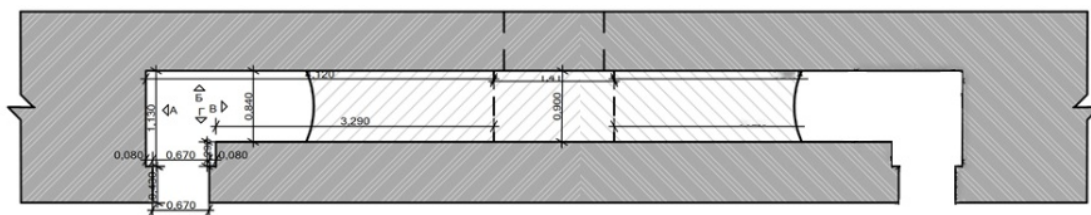

Рис. 17. План підземних коридорів на рівні -1.000. За Р. Івонюком.

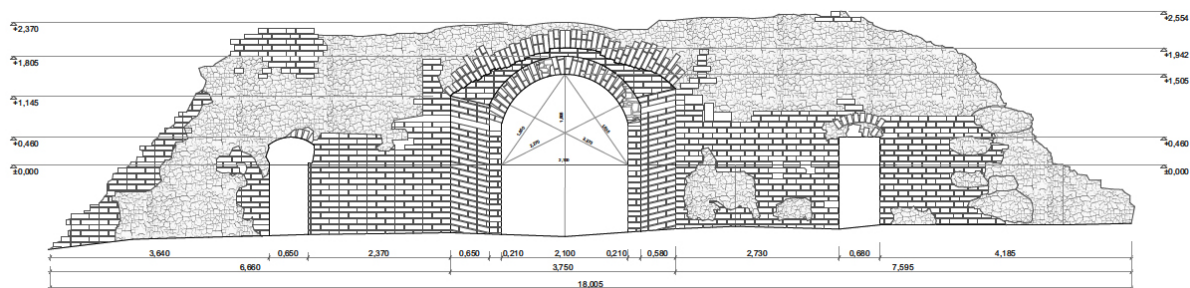
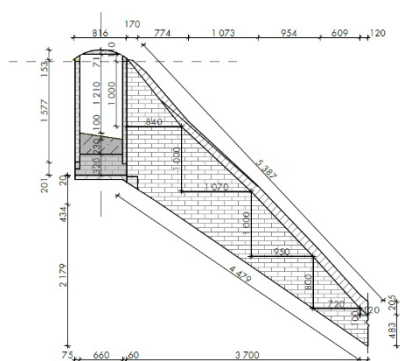

Рис. 18. Обмірне креслення надвірного фасаду паркової брами (М.: 1:50). За Д. Серебенюк

УМОВНІ
ПОЗНАЧЕННЯ

ЦЕГЛЯНА КЛАДКА

ЦЕГЛЯНЕ СКЕЛЕТІВАННЯ

БЕТОН

ГРУНТ

ГРАДІЄНТ ДЛЯ РОЗУМІННЯ ГЛИБИНИ

Рис. 19. Обмірне креслення (М.: 1:50) та фотофіксація правого коридору підземелля За С. Каблаком

Рис. 20. Фотофіксація правого коридору, що веде в підземну камеру. 2022 р. Фото С. Каблака

Рис. 21. Склепіння центральної камери і арка засипаного підземного ходу. 2022 р. Фото С. Каблака

Кути півбастіонів і бастіонів великого замку становлять 120, 110, 95, 70 і 65 градусів (див. Рис. 22). Кути бастіонів №5 і 6 малого замку – 110, 100 і 80 градусів. Не пов'язане розпланування, відмінні величини кутів дозволяють стверджувати, що замки споруджувалися в різний час.

Аналіз розміру цегли споруд та оборонних укріплень замку. В ході дослідження проведено обміри цілої цегли у більшості споруд і укріплень замку на різній висоті від позему. Головна в'їзна брама, прибрамні корпуси, куртини, бастіон і півбастіон муровані цеглою із параметрами: 30 x 15 x 8 см. Рідше зустрічаються цеглини розміром: 30 x 15 x 8,5 і 30 x 15 x 7,5. Глиняні блоки такого розміру і використовувалися в околицях Галича в кін. XVII – перших десятиріччях XVIII ст., що власне відповідає часу спорудження (1691-1692) і реконструкцій (1730-і роки) Маріямпільського замку. Розмір будівельного матеріалу дає підстави стверджувати, що головна в'їзна брама, прибрамні корпуси, паркова брама, куртини, бастіон і півбастіон споруджувалися одночасно. Цегла меншого розміру: 26 x 13 x 6,5 і 26 x 14 x 7

використовувалася в радянський період, зокрема у 1970-1980-х роках. Нею домуровували зруйновані мури.

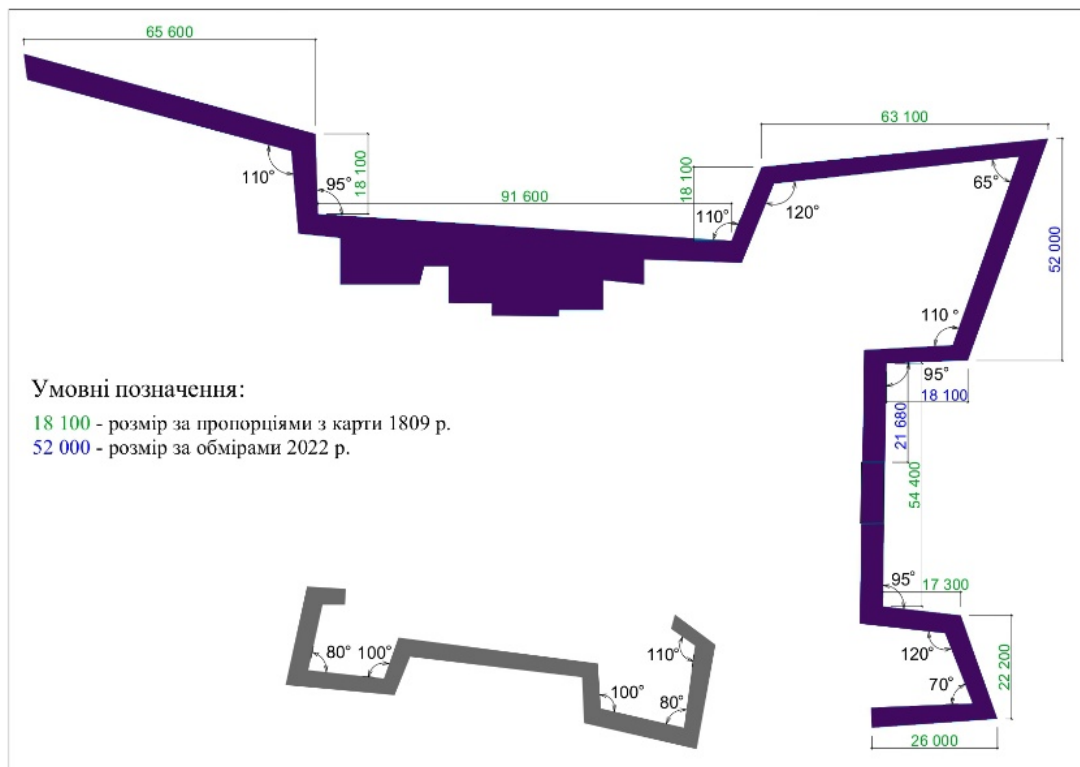

Рис. 22. Величина кутів і розміри бастіонів і куртин. Прорис і обрахунок за планами 1809 і 1812 рр. і обмірами 2022 р. За З. Федунківим і А. Магмет

Оцінка технічного стану й пропозиції щодо збереження паркової брами. На основі порівняння іконографічних матеріалів та сучасного існуючого стану встановлено основні причини та наслідки руйнування паркової брами. Головними із них є: агресивний вплив середовища, нефахові реконструкції (прибудова і демонтаж гаража, замурування і демонтаж дисгармонійних мурувань у входах у підземну частину брами), домуровування і демонтаж влаштованих неавтентичних конструкцій (влаштування деструктивної конструкції з надвірного боку на рівні п'яти склепіння), інвазійна розчистка поверхні брами від біокорозії тощо. Наслідком є аварійний технічний стан брами: часткова втрата цегляного облицювання, вивітрювання вапняно-піщаного розчину, обвал цегли з облицювального ряду в тіло забутовки, руйнування структури каменю, біокорозія, замокання та просідання фундаменту, деформація стінової конструкції брами, поверхневі та деструктивні наскрізні тріщини.

Натурне обстеження і архітектурні обміри підвальних приміщень брами дозволили з'ясувати, що правий і лівий коридор під брамою ведуть в центральну підземну камеру із бочковим цегляним склепінням. Камера доступна на висоту 60 см від склепіння, тому її повні параметри встановити не вдалося. В напрямку парку від камери відгалужується хід із аркою, що добре прослідковується. Хід повністю засипаний і потребує додаткового обстеження спелеологами на безпечність перебування у ньому. Проведення фахових археологічних досліджень дозволить з'ясувати датування, габарити підземних камер, функціональне призначення ходу, який веде з центральної камери в напрямку парку.

Підземна частина брами, в порівнянні із зовнішньою, збереглася в кращому стані. Однак у лівому коридорі у склепінні помічено поздовжню тріщину, яка може призвести до його руйнування (додаток 1, Рис. 42; додаток 4, Й, розгортка по стіні В). Прискорити процес поглиблення тріщини може потрапляння дощових вод ззовні через оголену ерозією забутовку. Склепіння підвалу потребує додаткового укріплення, а цегляна кладка – обробки спеціальним консерваційним розчином для зупинки ерозійних процесів.

Проведені натурні обстеження дозволяють стверджувати, що за останнє десятиріччя помітно прискорилися руйнівні процеси, тому замок потребує шурфування, археологічного й інженерного обстеження, гідрогеологічного дослідження, нагальної тимчасової фахової консервації шляхом облаштування тимчасового накриття для зменшення впливу агресивного середовища. Пропонуємо скористатись світовим досвідом, наприклад: накриття утримуваним тросами, накриття із органічного скла на металевих опорах, накриття із дерева і полікарбонатного скла.

Висновки

Для проведення консервації замкового комплексу пропонуються такі заходи:

1. Виготовлення документації для надання комплексу споруд Маріямпільського замку статусу пам'ятки національного значення. Частину матеріалів для цього може бути використана із укладеного Звіту.

2. Оскільки всі збережені до сьогодні фортифікаційні споруди і укріплення замкового комплексу активно руйнуються, необхідне термінове виготовлення науково-проектної документації, а саме робочого проекту реставрації та пристосування об'єктів до екскурсійного відвідування (стадія проектування – Робочий проект (РП), вид будівництва – Реставрація) відповідно до вітчизняних нормативних документів (Закон України Про охорону культурної спадщини, ДБН А.2.2-14-2016 «Склад та зміст науково-проектної документації на реставрацію пам'яток архітектури та містобудування» та ін.) та виконання реставраційних робіт.

3. Вилучення із території комплексу дисгармонійних технологічних, інженерних, медичних, житлових об'єктів, які щільно примикають до периметральних мурів й перешкоджають його функціонуванню як цілісної пам'ятки військово-інженерної справи, закривають повноцінний огляд замкової території, втручаються в історичне середовище.

4. Складення програми повноцінного об'ємного дослідження пам'ятки фаховими спеціалістами: археологами, істориками, спелеологами, архітекторами, конструкторами тощо. Для порятунку пам'ятки необхідно організувати та провести наукові дослідження, пов'язані з необхідністю постійного спостереження за технічним станом та виробленням пропозицій для усунення аварійного стану, розробки заходів по консервації, ревалоризації, нового функціонального використання.

5. Виконання нагальних протиаварійних заходів, зокрема:

а) облаштування тимчасового павільйону-накриття для паркової та головної в'їзної брами;
б) очищення майданчиків укріплень і оборонних споруд, а також території по якій проходять периметральні мури й ескарпи від дерев, кущів, трав'яної рослинності, що своїм ростом спричиняє розпирання кладки, руйнування розчину і обсіпання стін;

в) складення програми консервації і ревалоризації пам'ятки.

6. Для вдосконалення туристичної привабливості замкового комплексу пропонуємо здійснити:

а) ознакування сучасними матеріалами палацу на місці в'їзної брами, частково і повністю втрачених укріплень і оборонних споруд;

б) розкриття підземних ходів і за умови їх доброго технічного стану перетворення у доступний для туристів оглядовий майданчик;

в) проведення за сприяння Національного заповідника «Давній Галич» громадських заходів на території замчища: фестивалів, конкурсів, конференцій тощо;

г) створення пластичної моделі замку на основі наявних історичних і картографічних джерел і укладених теоретичних 3-D моделей реконструкцій.

Бібліографія

- Aftanazi, R., 1990. *Materialy do dziejów Rezydencji*, T.VII A. Warszawa.
- Arcanum, n.d.. Europe in the 18th century. Arcanum Maps. Retrieved April 9, 2024, [online] Available at: <<https://maps.arcanum.com/en/map/europe-18century>> [Accessed 09.04.2024]
- Archiwum Państwowe w Krakowie (APKr.), 1812. Zbiory Kartograficzne. № VI-150: Plan Mariampola, 1812. Rys. Kpt. F. Frank.

Archiwum Panstwowe w Krakowie (APKr.), 1895. Zbiory Kartograficzne. № VI-151 (новий шифр 19/663/0/6/682): Grund und Situations Riss von den Marktflecken Mariampol im Stanislawower Kreise in Ostgalizien mit denen dabey befindlichen Festungswerken. 1812. Rys. Ober lejt. W. Wagner. M. 1 : 1740. Копія 1895 р.

Betlej, A., 2010. *Sibi, deo, posteritati: Jablonowscy a sztuka w XVIII wieku*. Krakow.

Romer, M., 2008. Historia Mariampola. *Kurier Galicyjski*, 14 (66).

Urban, W., 1981. *Obraz Matki Boskiej Mariampolskiej we Wroclawiu*. Wroclaw.

Андрус'як, У.Б., 2019. *Принципи функціонально-планувальної реорганізації замкових комплексів на прикладі Івано-Франківської області*. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата архітектури. Харків.

Боцюрко, В. та ін., 2003. *Маріямпіль – місто Марії*. Вид. 1-ше. Івано-Франківськ, Нова Зоря.

Боцюрко, В., та ін., 2017. *Маріямпіль – місто Марії*. Видання 2-ге, доповнене. Івано-Франківськ, Нова Зоря.

Гембарська, В. та Гембарська, Д., 2000. *Зустріч із Маринополем. Путівник*. Брошнів, Таля.

Гембарська, В., 2000. Замок-палац Яблоновських в Маринополі. *Дністрова хвиля*, 20 (237).

Драбчук, І., 2001. Один день у Маринополі. *Дністрова хвиля*. 10 серпня.

Драбчук, І., 2010. Замки Подністер'я. Маріямпільський замок. *Галицьке слово*, 1.

Інвентар Маріямпільського замку, 1839 р. Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника (ЛНБ). Відділ рукописів. Ф. 141 (Олександра Чоловського). Оп. 1. Спр. 456: Інвентарі з описами замків на Червоній Русі XVII-XIX ст.

Лисий, І. О., 2015. Туристична оцінка замкових комплексів: методи, принципи та критерії. *Карпатський край : наукові студії з історії, культури, туризму*, Вип. 1-2 (6-7).

Лисий, І., 2016. Маріямпільський замковий комплекс: історико-туристична характеристика *Військово-історичний меридіан. Електронний науковий фаховий журнал*, Вип. 4 (14). Київ.

Рубан, В., 2003. Таємниці Маріямпільського замку. *Прикарпатська правда*. 22 травня.

Селянський рух на Україні 1826-1849 рр., 1985. Збірник документів і матеріалів. Київ.

Федунків, З. Б., 2017. *Оборонні споруди Галицької землі руського воєводства 1434-1772 рр. як об'єкти культурної спадщини*. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Київ.

Федунків, З. та Поліщук Л., 2022. *Звіт про обстеження комплексу історичних фортифікаційних споруд замку Яблоновських у селі Маріямполі Дубівецької територіальної громади Івано-Франківського району й пропозиції щодо їх збереження*. Івано-Франківськ. Машинопис. Текст 25 с., додатки 33 с.

Федунків, З., 2001. Маринопіль. *Міста і села Галицького району: історія, пам'ятки, особистості*. Івано-Франківськ.

Федунків, З., 2005. Замок та палац у Маріямполі. *Красзнавець Прикарпаття*, 5 (січень-червень).

Федунків, З., 2008. Таємниці Маріямпільської твердині. *Галичина (Івано-Франківськ)*, 57/58 (17-23 квіт).

References

Aftanazi, R., 1990. *Materialy do dziejów Rezydencji*, T.VII A. Warszawa.

Andrusiak, U.B., 2019. *Principles of Functional and Planning Reorganization of Castle Complexes on the Example of Ivano-Frankivsk Region*. Dissertation for the Degree of Candidate of Architecture. Kharkiv.

Arcanum Maps (AM). Europe in the XVIII century. M. 1 : 28 000 (copy 1 : 14 000). Fragment Arcanum, n.d.. Europe in the 18th century. Arcanum Maps. Retrieved April 9, 2024, [online] Available at: <<https://maps.arcanum.com/en/map/europe-18century>> [Accessed 09.04.2024]

Archiwum Panstwowe w Krakowie (APKr.), 1812. Zbiory Kartograficzne. № VI-150: Plan Mariampola, 1812. Rys. Kpt. F. Frank.

Archiwum Panstwowe w Krakowie (APKr.). Zbiory Kartograficzne. № VI-151 (19/663/0/6/682): Grund und Situations Riss von den Marktflecken Mariampol im Stanislawower Kreise in Ostgalizien mit denen dabey befindlichen Festungswerken. 1812. Rys. Ober lejt. W. Wagner. M. 1 : 1740. Copy 1895 р.

- Betlej, A., 2010. *Sibi, deo, posteritati: Jablonowscy a sztuka w XVIII wieku*. Krakow.
- Bots'iurko, V. ta in., 2003. *Mariampil — City of Mary*. 1st ed. Ivano-Frankivs'k, Nova Zoria.
- Bots'iurko, V. ta in., 2017. *Mariampil — City of Mary*. 2nd ed., revised. Ivano-Frankivs'k, Nova Zoria.
- Drabchuk, I., 2001. *One Day in Marynopil*. Dnistrova khvyliia. August 10.
- Drabchuk, I., 2010. *Castles of the Dniester Region: Mariampil Castle*. Halyts'ke slovo, 1.
- Fedunkiv, Z. ta Polishchuk, L., 2022. *Report on the Survey of the Complex of Historical Fortification Structures of the Jablonowski Castle in the Village of Mariampil of the Dubivetska Territorial Community of Ivano-Frankivsk District and Proposals for Their Preservation*. Ivano-Frankivs'k. Typescript. Text 25 p., appendices 33 p.
- Fedunkiv, Z., 2001. *Marynopil*. In *Cities and Villages of the Halych District: History, Monuments, Personalities*. Ivano-Frankivs'k.
- Fedunkiv, Z., 2005. *Castle and Palace in Mariampil*. Kraieznave Prykarpattia, 5 (January-June).
- Fedunkiv, Z., 2008. *Secrets of the Mariampil Fortress*. Halychyna (Ivano-Frankivs'k), 57/58 (April 17-23).
- Fedunkiv, Z.B., 2017. *Defensive Structures of the Halych Land of the Ruthenian Voivodeship 1434-1772 as Cultural Heritage Sites*. Dissertation for the Degree of Candidate of Historical Sciences. Kyiv.
- Gembars'ka, V. ta Gembars'ka, D., 2000. *Meeting with Marynopil: Guidebook*. Broshniv, Talia.
- Gembars'ka, V., 2000. *Castle-Palace of the Jablonowski Family in Marynopil*. Dnistrova khvyliia, 20(237).
- Lviv Scientific Library named after V. Stefanyk. Manuscripts Department. F. 141. Op. 1. Spr. 456.
- Lysyi, I., 2016. *Mariampil Castle Complex: Historical and Tourist Characteristics*. Viiskovo-istorychnyi meridian. Electronic Scientific Professional Journal, 4(14). Kyiv.
- Lysyi, I.O., 2015. *Tourist Evaluation of Castle Complexes: Methods, Principles and Criteria*. Karpats'kyi kraj: Scientific Studies in History, Culture, Tourism, 1-2(6-7).
- Romer, M., 2008. Historia Mariampola. *Kurier Galicyjski*, 14 (66).
- Ruban, V., 2003. *Secrets of Mariampil Castle*. Prykarpats'ka pravda. May 22.
- Selians'kyi rukh na Ukraini 1826-1849 rr., 1985. *Collection of Documents and Materials*. Kyiv.
- Urban, W., 1981. *Obraz Matki Boskiej Mariampolskiej we Wroclawiu*. Wroclaw.

Zenoviy Fedunkiv
 associate Professor of the Department of Architecture and Urban Planning
 Institute of Architecture, Construction and Energy
 IFNTUNG, Ivano-Frankivsk
 e-mail: zen21fed@gmail.com
 orcid: 0000-0003-2531-7293

RESULTS OF THE INVESTIGATION OF THE MARIAMPILS CASTLE COMPLEX AND THE DEVELOPMENT OF PROPOSALS FOR ITS CONSERVATION, REVIVALIZATION AND MUSEUMIFICATION

© Fedunkiv Z., 2024

The article presents the results of a scientific expedition conducted by the lecturers and students of the Department of Architecture and Urban Planning of the Institute of Architecture, Construction and Energy Engineering at IFNTUOG, aimed at researching the bastion-type castle complex of the Belzecki and Jablonowski families in the village of Mariampil, Ivano-Frankivsk district. During the fieldwork, the localization, identification, and description of the remains of defensive structures were carried out, as well as an assessment of

their current technical condition and level of preservation. The planning structure of the castle site was analyzed, the spatial organization of fortifications was traced, and the boundaries of earth ramparts, moats, curtains, bastions, entrance and park gates, underground premises, and remnants of internal buildings were identified. Particular attention was paid to the analysis of historical cartographic materials of the late 18th – early 19th centuries, including plans by F. von Mieg, W. Wagner, and F. Frank, which allowed the clarification of the reconstruction of the defensive complex and the identification of losses in its architectural structure.

The relevance of the study is determined by the critical technical condition of the castle complex remains, which are actively being destroyed under the influence of natural and anthropogenic factors. Significant damage was found in the structures of the entrance gate and adjacent buildings, processes of destruction of the brick-stone escarpment of the bastions and curtains, landslides of the slopes of the Castle Hill, collapse of vaults, and subsidence of foundations.

Based on the results of field research, architectural measurements, photographic documentation, and analysis of literary and cartographic sources, practical recommendations for the conservation of the monument have been developed. A package of conservation measures has been proposed, including the urgent installation of a temporary protective pavilion for the entrance and park gates, strengthening the brickwork and vaults of underground premises with special solutions, clearing the area of vegetation, and conducting archaeological and engineering surveys to prepare design documentation for the restoration of the object.

The need to increase the protection status of the complex to the level of a monument of national significance and its revalorization as an important element of cultural heritage and tourist potential of the region is emphasized. Keywords: Mariyampil Castle, entrance gate, park gate, bastions, ramparts, moats.

Keywords: Marijampol Castle, entrance gate, park gate, bastions, ramparts, moats.